

KUR'ÂN'DA EZDÂD VAR MI?

Kur'ân'da dilbilimcilerin ve müfessirlerin çoğunluğunun savunduğu manada bir ezdâd yoktur. Aynı kelimenin tazammun ettiği iddia edilen zıt manalar arasında bir 'ilişki' vardır ve bunu tespit etmek mümkündür. Kök-anlam yöntemi burada bir 'imkân' sunmaktadır. Yapılması gereken, basitçe, ezdâd'tan olduğu ileri sürülen kelimenin kök-anlamını (yani lafızla kastedilen 'eylem'i) doğru tespit etmeye çalışmaktır.

Kürşad ATALAR

Kur'ân'da 'ezdâd'ın¹ olup ol-
madığı, öteden beri dilciler
ve müfessirlerin tartıştığı konu-
lar arasında yer almaktadır. Ço-
ğunluk ezdâd'ın varlığını kabul
etmektedir, ama acaba bu doğru
mudur? Bir kelime nasıl olur da
aynı anda iki zıt anlama gelebilir?
Bu yazının amacı, temelde bu so-
ruya cevap aramaktır. Bu amaçla,
konuyla ilgili farklı görüşler özet
bir şekilde verilecek, ardından da
ezdâd'tan olduğu ileri sürülen bir
kelimenin (zann) detaylı analizi
yapılarak meseleye farklı bir şe-
kilde yaklaşmanın mümkün ol-
duğu gösterilecektir.

Öncelikle ifade edilmeli-
dir ki, konu, esasen dilde 'çok-
anlamlılık' meselesiyle ilgilidir.
Zira bir kelimenin aynı anda iki
zıt manayı taşıyabileceğini iddia
edebilmek için öncesinde çokan-
lamlılığı kabul etmek gerekir.² Bu

nedenle, Kur'ân'da ezdâd'ın olup-
olmadığını tartışmadan önce ço-
kanlamlılık meselesi çözüme ka-
vuşturulmalıdır. Dilcilerin çoğuna
göre, bir kelimenin birden çok
manaya gelmesi mümkündür.³
Gerekçeleri ise çeşitlidir: Kimine
göre aynı kelime bir kabilede bir
anlama gelirken, başka bir kabile-
de farklı bir anlama gelebilmekte,
zamanla bu farklı anlamlar dilin
ortak kullanım alanına girmekte
ve böylece çokanlamlılık ortaya
çıkılmaktadır. Kimisi de, kelimele-
rin (iyimserlik, nazardan koruma
veya küçümseme gibi) psikolojik
nedenlerle⁴ anlam iyileşmesi veya

kötüleşmesine uğradığını, aynı
kelimenin farklı anlamlar yüklen-
mesinin bir sebebinin de bu oldu-
ğunu ileri sürmüştür. Bu konuda
en çok öne dile getirilen gerekçe
ise anlam değişikliğinin zaman
içerisinde (belki asırlar süren sü-
reçler sonunda) gerçekleştiğidir.

Çokanlamlılığı kabul edenle-
rin zikrettiği başka gerekçeler⁵ de
olmasına rağmen, bunlar arasın-
da biri vardır ki, özellikle dikkat
edilmelidir. Buna göre, bazı fiiller
asıl/kök itibarıyla zıtlık ihtimali-
ni taşırlar.⁶ Konuyla ilgili verilen
örneklerden biri *bey'a* kelimesi-
dir. Kelimenin kökü olan *be-ye-a*,
aynı anda hem 'satmak' hem de
'satın almak' anlamına gelmek-
tedir, zira buradaki asıl fiil 'elin
uzatılması'dır. İşte dilde çokan-
lamlılığı savunanlara yöneltilen
eleştiri, tam da bu kök
anlamda bulunmaktadır. Ama dil-
cilerin çoğu, bunu, çokanlamlılığı
reddetme yönünde değil, kabul

1 Ezdâd (إدضال), Türkçe'ye 'zıt' ola-
rak geçmiş olan Arapça kelimenin
(دض) çoğul formudur. Bununla kast
edilen şey, "birbirine zıt iki anlam
taşıyan kelimeler"dir.

2 Dilcilerin çoğuna göre, konu "müş-
terek (eş sesli), yani lafızları aynı,
manaları başka yahut iki veya daha
fazla manası olan) kelimelerin ayrı
bir sınıfını teşkil etmektedir." (Bkz.

TDV *İslam Ansiklopedisi*, "Ezdâd"
maddesi, Muharrem Çelebi, cilt:12,
1995, İstanbul, s.47). Bunlarla diğer
çokanlamlı kelimeler arasındaki fark
ise şudur: "eş sesli kelimeler fonetik
bakımdan birbirinin aynı oldukları
halde iki veya daha çok manaya eşit
biçimde delalet ederler... halbuki
ezdâdın birbirinin aksi olmak üzere
doğrudan doğruya iki anlamı vardır."

3 Klasik dönemin ünlü dilcilerinden
Ebû Ubeyde, Sibeveyh, İbnü'l-Fâris,
Halil ve Müberred bu görüşü savun-
muşlardır.

4 Bu konuda verilen örneklerden biri,
yılan sokan kişiye 'sağlıklı' (*es-selim*)
denmesidir. Burada amaç doğru nite-
lemde bulunmak değil, kişinin duru-
munu hayra yormaktır!

5 'Ses değişikliği', 'vezin farklılığı' ve
'iki ayrı kökten oluşma' bunlar ara-
sında sayılabilir (Bkz. Fatma Kavak,
"Arap Dilinde Ezdâd Olgusu", *Uludağ
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,
cilt: 1, sayı:12, 2012, s.126-127).

6 Fatma Kavak, a.g.e., 2013, s.29.

etme yönünde bir delil olarak göstermişlerdir.⁷ Peki, bunun sebebi nedir? Bizce sorunun kökeninde farklı anlamlar arasında bir 'ilişki' olabileceği ihtimalinin göz ardı edilmesi yatmaktadır. Bu ise netice itibarıyla kişisel/indî görüşlerin delil kabul edilmesine neden olmaktadır. Çünkü konuyla ilgili tartışmalarda kelimenin niçin aynı anda farklı anlamlara gelebileceğine hangi dair herhangi bir kriter ortaya konulmamakta, sadece "kelime şurada bu manaya, burada da şu manaya gelir." şeklinde yapılan değerlendirme çoğunlukla yeterli kabul edilmektedir.⁸ Böyle olunca da zihinde doğal olarak kelimenin birden çok (ve birbirinden farklı) manaya gelebileceği yönünde bir izlenim oluşmaktadır.⁹

Yapılması gereken, basitçe, farklı olduğu düşünülen anlamlar arasındaki 'ilişki'yi tespit etmeye çalışmaktır. Bunu bir ağacın kökü ile dalları (meyveleri gibi) arasındaki ilişkiye benzetmek mümkündür. İlk bakışta, kök ile meyve arasındaki ilişki fark edilmeyebilir, fakat 'kimyevi' analiz yapıldığında bu bağ rahatlıkla görülür. Bu husus, kelimeler için de geçerlidir.

Oysa bu konuda farklı bir yaklaşım sergilenebilir. Yapılması gereken, basitçe, farklı olduğu düşünülen anlamlar arasındaki 'ilişki'yi tespit etmeye çalışmaktır. Bunu bir ağacın kökü ile dalları (meyveleri gibi) arasındaki ilişkiye benzetmek mümkündür. İlk bakışta, kök ile meyve arasındaki ilişki fark edilmeyebilir, fakat 'kimyevi' analiz yapıldığında bu bağ rahatlıkla görülür. Bu husus, kelimeler için de geçerlidir. Ve buna zihnin kabul etmekte zorlandığı ezdâd (aynı anda iki zıt manaya geldiği iddia edilen kelimeler) dâhildir.

Kök-anlam Yöntemi ve Ezdâd

Dilde çokanlamlılığın kabulünün farklı anlamlar arasındaki 'ilişki'yi tespit noktasında kafa karışıklığı doğurduğunu ifade etmiştik. Ama bunu gidermek

dan ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde bu tür kelimelerin bulunduğu cümlelerin gerçek manalarını anlamak zorlaşır; dolayısıyla karşılıklı anlaşma güçleşir ve böylece dil bir anlaşma vasıtası olmaktan çıkar." (Bkz. Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt:12, İstanbul, 1995, s.47).

mümkündür ve bu noktada 'kök-anlam yöntemi'¹⁰ bize bir imkân sunmaktadır. Buna göre Kur'an lafızları (buna isim ve sıfat formundaki kelimeler de dâhildir) fiil-kökenlidir. Burada tek bir eylem vardır (yani bir lafızla tek bir eylem kast edilir). Bütün mesele bu eylemi doğru tespit edebilmektir. Kelimelerin çoklu anlamları olduğunu kabul edenlerin temel hatası meseleye bu açıdan bakmamalarıdır. Ezdâd'tan olduğu iddia edilen kelimeler arasında buna dair verilebilecek en iyi örneklerden birisi ise *kıst* (قِيسْت)tır. Müfessirlerin çoğuna göre, bu kelime, aynı anda hem 'adil davranmak' hem de 'zulmetmek' anlamlarına gelmektedir.¹¹ Bize göre ise, bu görüş hatalıdır. İlgili ayetlerin bağlamlarına bakıldığında kelimenin biri 'olumlu' diğeri 'olumsuz' iki manayı tazammun ettiği belki söylenebilir¹² ama bu, kelimenin aynı anda iki zıt manaya geldiğinin kanıtı olarak gösterilemez. Bilakis burada tek bir 'eylem' vardır ve o

10 Yöntem hakkında geniş bilgi için bkz. Kürşad Atalar, *Kök-Anlam Yöntemiyle Kur'an Tefsiri: Cin Suresi Örneği*, Pınar Yayınları, 2018, İstanbul.

11 Örnek olarak bkz. Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, Terc.: Kerim Aytekin & Hasan Karakaya, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1996, cilt: 8, s.449, Fahrreddin Râzî, *Tefsiri Kebir*, Akçağ Yayınları, 1993, Çev.: S. Yıldırım, Z. Cebeci, S. Kılıç, C.S. Doğru, Cilt:22, s.185; Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, çev. İbrahim Tüfekçi, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2019, cilt:18, s.178.

12 Kur'an'da *ka-se-ta* kökünden türetilen *kıst* kelimesi hep olumlu manada kullanılmıştır (Âl-i İmran:18; En'am:152, Rahman:9, vd). Aynı kökten fiil formunda türetilen kelimeler de bu kapsamdadır (Nisa:3, Bakara:282, Ahzab:5, vd). İsim formundaki *kâsitan* kelimesi ise Cinn:14 ve 15'te olumsuz manada; yine isim formundaki *muksittin* kelimesi Maide:42, Hucurat:9 ve Mumtehine:8'de olumlu manada kullanılmıştır.

7 Dil tartışmasında benzer bir hatayı Toshihiko Izutsu yapmıştır. O, Kur'an kelimelerini semantik/hermenötik analize tabi tutarken 7 ayrı kriter kullanmış ve kelimelerin anlam çerçevelerini doğru çizebilmek için bu kriterlerin her birinin aynı aynı dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Önem sırasına göre bu kriterleri zikreden Izutsu, "kelimelerin seküler karakterli oluşu"nu son sıraya yerleştirmiştir. Bununla kastı, aslında, kelimeleri anlamlandırırken 'kök' anlama da dikkat edilmesi gerektiğidir. Oysa bizce hepsinden önce dikkate alınması gereken kriter budur! (Bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 2017, s. 89-96.)

8 Bize göre, tefsir tarihinde çokanlamlılığın genel kabul görmesinde Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.767) vücûh ve nezâir'e (çokanlamlılık ve eşanlamlılık) dair yazdığı eserin önemli rolü vardır. Müellif, bu eserinde, Kur'an'da birden çok anlama gelen 186 lafız olduğunu ileri sürmektedir (Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, Tahkik: Dr. Abdullah Mahmud Şehhâte, Terc.: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016).

9 Genel eğilim bu olmakla birlikte, klasik dönemde çokanlamlılığı kabul etmeyen İbn Durustevyeh (ö.956) gibi dilciler de vardır. Bunlara göre "ezdâd'tan sayılan kelimeler sonra-

da "eşit paylaşırma"dır. Peki, bu eylem nasıl olup da kimi durumlarda 'olumlu', kimi durumlarda 'olumsuz' bir manayı tazammun edebilmektedir? Bunun izahını da şöyle yapılabilir: Eğer ilahlıkta tek olan varlığın ortaklığı olduğunu iddia ederseniz, yani tek ilahın 'paylaşılabilir' hakkını diğer putlara vermeye kalkarsanız, bu (eşit) paylaşım haksız olur ve sizin adınız (olumsuz manada) *kāsītūn* ("eşit paylaşırana") olur.¹³ Eğer kullar arasında eşit dağıtımın yapılmasını gerektiren bir durumda paylaşımı eşit yaparsanız, bu paylaşım da hakkanietli olur ve sizin adınız bu kez (olumlu manada) *muksītūn* ("eşit paylaşırana") olur. Görüldüğü gibi, kök/eylem aynıdır, farklı olan sadece 'durum'lardır. Paylaşım, ilkinde Allah ile putlar arasında (ilahiyat alanında), ikincisinde ise sadece kullar arasında (amel alanında) olmaktadır.¹⁴

Bu örneğin bize gösterdiği şudur: kök-anlam yöntemi, sadece çokanlamlılığın neden olduğu kafa karışıklığının giderilmesinde değil, ezdâd'tan olduğu ileri sürülen kelimelerin¹⁵ anlam çerçevele-

rinin doğru çizilmesi noktasında da işlevseldir. Şimdi bu kanaatimizin dayandığı gerekçeleri, daha detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz bir başka kelime örneğinde göstermeye çalışalım.

Zann (ظن) Örneği

Ezdâd'ı mümkün görenlerin sıklıkla örnek verdikleri kelimeler arasında yer alan *zann*, *Müfredât* müellifi Râgıb el-İsfehânî'ye göre "bir belirtiden meydana gelen şeydir; belirti güçlendikçe ilme götürür, zayıfladıkça vehmin ötesine geçmez."¹⁶ Dikkat edilirse, bu tanım sadece tek bir fiile ('sanmak')¹⁷ referans vardır. Bu fiil farklı durumlarda da değişmektedir. Değişen sadece 'belirtinin gücü'dür. Fiil ile kast edilen şeyin bazen olumlu bazen de olumsuz tazammunları olmasının sebebi budur.¹⁸ Şimdi bunu farklı durumlar örneğinde açıklamaya çalışalım: ilk olarak, gözünde görme kusuru

olmayan bir çobanın açık havada gökyüzüne bakınca, alabildiğine maviliğin içinde ince ve uzun bir beyaz şerit gördüğünü ve buna istinaden oradan bir uçağın geçtiği çıkarımında bulunduğunu varsayalım. Eğer bu çoban daha önce de benzeri deneyimler yaşamışsa, onun bu çıkarımının *zann* değil, 'ilm'e tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü vardığı sonuç, gözlem ve tecrübeye dayalıdır; o nedenle de çıkarım isabetlidir! (Meteoroloji ve fizik ilminin verilerince de onaylandığı üzere, bu iz bir uçağın motorundan havaya salınan sıcak gazın aniden yoğunlaşmasıyla oluşur). Fakat eğer bu çoban bu deneyimi ilk kez yaşıyorsa, yani gökyüzündeki izi bir uçağın oluşturduğunu daha önce hiç görmemişse, ilk deneyiminde karşılaştığı şeyi 'bulut' sanabilir! Bu durumda çobanın yaptığı şey, benzerlikten yola çıkarak bir çıkarımda bulunmaktır ki, bu, tipik manada bir *zann*'a karşılık gelmektedir ve bu türden zanlar da çoğunlukla yanlış çıkar!

Fakat şimdi aynı çobanın, bir başka gün, yine güneşli bir günde gökyüzüne baktığını ve ince tül şeklinde bulutlar (sirüs)¹⁹ gördüğünü, bu belirtiyi istinaden de saatler sonra (belki bir-iki gün) içinde yağmur yağacağı tahmininde bulunduğunu varsayalım ve onun bu tahmini de doğru çıkarsın! Bu durumda çobanın yaptığı şey, yine önceki deneyimlerinden hareketle bir *zann*da bulunmaktır ve bu tür zanlar da çoğunlukla doğru çıkar! Zira gördüğü türdeki bulutlar, aslında yağışın habercisidirler! Fakat bu örnekle ilgili başka bir durumdan da söz edilebilir: çobanın bu bulutlardan yola çıkarak vardığı sonuç bazen yanlış da olabilir! Bunu şöyle izah

13 En'am:1'de geçen *ya'dilân* kelimesinde de Cin:14-15'teki *kāsītūn* kelimesindekine benzer bir anlam vardır. Burada a-de-le kökünden türeyen kelime, 'denk tutmak' anlamında kullanılmıştır.

14 İlgincidir, müfessirlerin çoğu, Cin Suresi'ndeki *kāsītūn* kelimesi için 'zalimler' manası verirken, çokanlamlılığı kabul eden Mukatil bin Süleyman (kendi yöntemiyle çelişen bir yaklaşım sergileyerek) kelimenin bu ayette "başkasını Allah'a denk tutanlar" anlamına geldiğini ifade etmektedir (Bkz. Mukatil bin Süleyman, *Age*, s.90). Oysa yöntemine bağlı kalarak, kelimenin burada 'zalimler' anlamına geldiğini söyleyebilirdi!

15 Bu kelimelerin sayısı konusunda ihtilaf vardır. Sınırı geniş tutanlara göre Arapça'da bu türden yüzlerce kelime vardır (Süleyman Recep Çıbıklı "Ezdâddan Kabul Edilen Bazı Kelimeler ve Bunların Tefsiri ve Meallere Yansımaları", *Eskişehir*

Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1, 2014, s.256). Sınırı dar tutanlar ise, sayının yaklaşık olarak 20 olduğu kanaatinde dirler (Fatma Kavak, "Arap Dilinde Ezdâd Olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı:12, 2012, s.130). Fatma Kavak, konuyla ilgili makalesinde (*a.g.e.*, 2013, s.121-139) bunlardan 14 tanesini (*zann*, *işterâ*, *recâ*, *havf*, *serra*, *ba'de*, *mescûr*, *as'ase*, *sevk*, *verâe*, *fârîğ*, *hist*, *hasibe*, *evzea*), Süleyman Recep Çıbıklı 8 tanesini (*hafâ*, *recâ*, *mescûr*, *serra*, *zann*, *as'ase*, *kur'u*, *kist*), Sabri Türkmen ise (Kur'an-ı Kerim'de Ezdâd, *Marife*, sayı:2, Güz 2010, s.97-108) 6 tanesini (*recâ*, *serra*, *şerâ*, *zann*, *as'ase*, *kur'u*) incelemiştir.

16 *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2007, cilt:2, s.164.

17 Türkçe'de kelimenin kök-anlamını en iyi karşılayan eylemin bu olduğunu düşünüyoruz.

18 Öyle görünüyor ki, İsfehânî'nin yaptığı bu tanım, tefsir tarihinde pek dikkate alınmamıştır. Çünkü alınsaydı, kelimenin aynı anda iki zıt anlama geldiğini savunmak zor olurdu!

19 Bu bulutlarla ilgili genel bilgi için bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sirüs>

edebiliriz: meteoroloji bilimine göre, yağışlı havayı getirecek sıcak cephenin yüzlerce kilometre önünde ve yerden yaklaşık 9-10 km yukarıda ince tül şeklinde bulutlar (sirüs) oluşur; bunlar yağış yapmazlar ama yağış bulutlarının gelişini haber verirler! Çoban bu deneyimi defalarca yaşadığı için, onun yeni durumda da benzeri bir çıkarımda bulunması normaldir. Fakat o bu kez yanılmaktadır; zira yağışlı havayı getiren cephe sisteminin 'yönü'ne dair bilgiye sahip olmadan tahminde bulunmuştur! O bilgi özetle şudur: yağışlı havayı getirecek olan cephe sistemi, soğuk ve sıcak olmak üzere iki hatta sahiptir; bulutlar soğuk cephenin gerisinde, sıcak cephenin ise önünde oluşurlar. Soğuk cephe gerisi bulutları, sıcak cephe bulutlarına göre daha dar alanları kaplarlar ve daha kısa süreli yağış bırakırlar. Sıcak cephe bulutları ise daha geniş alanlara yayılırlar ve yağış bırakma süreleri de genellikle daha uzundur. Sirüsler, sıcak cephenin yüzlerce kilometre önünde oluşan ve yağış bırakmayan yüksek seviye bulutlarıdır. Cephe sistemleri, ön ve arka rüzgârların hızına da bağlı olarak yerden yaklaşık 3 km yükseklikteki rüzgârların akış yönü istikametinde hareket ederler. Sıcak cephe önündeki yüzlerce kilometrelik alanda yaşayan ve sirüs bulutlarına dair mükerrer tecrübeleri olan herkes bu bulutları görünce (tıpkı bu çoban gibi) yağışlı havanın geleceği tahmininde bulunabilir ve bu tahmin de çoğunlukla doğru çıkar. Ama her durumda değil! Çünkü bazen yağışlı sistem, küresel diğer hava hareketlerine bağlı olarak, (örneğin kuzey yarımkürede genellikle olduğu gibi) batı-doğu istikametinde değil de, kuzey güney istikametinde (veya tersi yönde) ha-

reket edebilir. Bu durumda yağışlı havanın yüzlerce kilometre önünde sirüs bulutlarını gören çobanın bulunduğu bölge yağış alamaz, çünkü sistem kuzeye (veya güneye) hareket edebilir (yani yağışlı hava, sirüs bulutlarını görüp de yağış tahmininde bulunan çobanın yaşadığı bölgeyi teğet geçmiş olabilir!) Bu örnekte çobanın durumu şudur: o, önceki tecrübelerine dayalı olarak, gökyüzündeki 'benzer' belirtilerden hareketle bir tahminde bulunmuş, fakat hadisenin mahiyetini doğrudan etkileyen 'yön' bilgisine (bir meteoroloji uzmanı gibi) sahip olmadığı için yanılmıştır! Onun yaptığı 'sakınması'²⁰ gereken türde bir 'zann'dır ve bu eyleminin sonucu da yanlış olmuştur!

Çobanla ilgili başka bir durumdan daha bahsedilebilir ki o da çobanın gözünde bir görme kusuru varsa söz konusu olur: çoban gri renk ile beyaz rengi ayırt edememektedir ve gökyüzüne baktığında yağış yüklü gri bulutları bile beyaz renkli görmektedir! Bu durumda yaptığı yağış tahmininin de yanlış çıkacağı, yani çobanın yağışla ilgili 'zann'ının 'vehm'e tekabül ettiği rahatlıkla söylenebilir. Zira sadece gördüklerine bakarak tahmin yapan bu çobanın zayıf 'belirti'lerden hareketle doğru bir yargıya varması (gözündeki kusurun sebep olduğu yanlış mantık yürütme yüzünden) mümkün değildir!

Farklı bulut durumlarıyla ilgili vermiş olduğumuz bu örneklerde de görüldüğü gibi, *zann*, belirtinin gücüne bağlı olarak doğru veya yanlış çıkabilen bir şeydir. O nedenle, kimi durumlarda sonuç hakka isabet olurken, kimi durumlarda da 'yanılgı' olmaktadır.²¹

20 Hucurat:12

21 Kelimenin Kur'an'da hiçbir yerde Allah için kullanılmaması da kanaa-

Zann kelimesinin anlamına dair İsfehânî'nin yaptığı tanımın Kur'an ayetleriyle de uyumlu olduğunu görüyoruz. Kur'an'da bu kelimenin kökü olan *za-ne-ne*'den türemiş 24 ayrı formda²² 69 kullanım vardır²³ ve bunların bazısında kelime doğru çıkarım, bazısında da yanlış çıkarım anlamında kullanılmaktadır.²⁴ İlkine dair Bakara:46 ve 249. ayetler örnek verilebilir. Bu ayetlerde müminlerin "Rablerine/Allah'a kavuşacaklarını zannettikleri" ifade edilmektedir ki, burada kast edilen müminlerin çıkarımının isabetli olduğudur. Yani Allah'a kavuşmakla ilgili 'belirti'ler (örneğin âlemde Allah'ın varlığı ve birliğine işaret eden emareler, resulün gelmiş olması, onun vahiyle getirdiği haberler, vs.) o kadar güçlüdür ki, müminlerin bu hususta yaptığı çıkarımın yanlış

timizi desteklemektedir. Zira Allah, mutlak bilgi sahibidir; bir 'belirti'den hareketle bir yargıya ulaşmak ise, ilm bakımından 'kusur' düşüncesini akla getirir ki, bunu "külli şey'in altm" (her şeyi bilen) olan bir varlık için tasavvur etmek mümkün değildir.

22 Bu formlar ve kullanım sayıları şöyledir: *zanne* (7), *zannâ* (1), *zanenttu* (1), *zanentum* (6), *zanennâ* (2), *zannâ* (9), *ezunnu* (3), *leezunnuke* (2), *leezunnuhâ* (2), *tezunnu* (1), *tezunnâne* (2), *nezunnu* (1), *yezunnuke* (2), *nezunnukum* (1), *yezunnu* (2), *yezunnâne* (5), *ez-zann* (15), *zannen* (2), *zannukum* (2), *zannehâ* (1), *ez-zunânâ* (1), *ez-zannîne* (1).

23 Tekvir:24'te *dantn* (Dat harfiyle) şeklinde geçen kelime, bir indeks çalışması olan *Mucemu'l-Müfehres'te* (Fuâd Abdülbâki, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996) *Da-ne-ne* kökünden türemiş tek kullanım olarak yer almaktadır. İsfehânî ise, kelimenin *bizantn* şeklinde (Zı harfiyle) de okunduğunu not etmektedir. Nitekim Mukâtil bin Süleyman'ın eserinde de Zı harfi ile okunuşa itibar edilerek, kelime, *zann* maddesi altında işlenmiştir! (2016, s.397).

24 Mukâtil bin Süleyman'a göre *zann* kelimesi 3 farklı anlama gelmektedir. Bunlardan ilk ikisi ('yaktın' ve 'şüphe') birbirine zıt anlamlardır. Üçüncüsü ise 'töhm'tir. (Age, 2016, s.396-397).

olma ihtimali yoktur! Buradaki nükte ise şudur: müminler Allah'ı görmedikleri için, ona kavuşup kavuşmayacaklarına dair yöneltilebilecek bir soruya "biliyorum ki, kavuşacağız" şeklinde değil, "saniyorum ki, kavuşacağız" şeklinde cevap vermektedirler. Yani müminlerin 'kavuşma'ya dair çıkarımı 'tecrübe'ye değil 'belirti'lerle dayanmaktadır (eğer tecrübeye dayansaydı, bu kanaat 'ilm'e karşılık gelirdi!). Kıyamet:28'de de benzer bir nükte vardır. Bu ayette de müminler için "ayrılık vaktinin geldiğini zannederler" ifadesi kullanılmaktadır ki, kasıt can çekişen kişinin dünya hayatına veda edeceğine dair 'zann'ının dayandığı 'belirti'nin, aksi istikamette bir düşünceyi desteklemeyecek denli güçlü olduğudur (yani o kişi ölmü kesin olarak tadacaktır!) Aynı şeyi, Sad:24'te de görmek mümkündür. Ayette "Davud, onu denediğimizi zannetti" denilmektedir ki, kelimenin burada da 'doğru çıkarım'a karşılık geldiği açıktır. Konu şudur: 99 koyunu olan kişi, kardeşinin bir koyununu da kendi sürüsüne katmak istemektedir ve bu isteğinin uygun olup olmadığı konusunda Hz. Davud'a görüş sormaktadır. Hz. Davud ise, olayın gelişimine ve güçlü 'belirtiler'e bakarak (örneğin, bu kişiler Hz. Davud'un bulunduğu yere normal yerden değil, duvardan atlayarak gelmişlerdi ve bu durum, onu korkutmuştu!) bu olayla kendisinin denendiği neticesini çıkarmıştır. Onun bu çıkarımı doğrudur; ayetteki 'zannetti' ifadesinden kasıt da budur.

Bununla birlikte, zannın bir de 'vehm'e yakın bir türü vardır ki, Yunus:36 ve Necm:28'de bu yerilmiştir. Bu ayetlerde "onların çoğu zanna tabi olurlar. Kuşkusuz zann haktan yana bir şey ifade etmez." buyrulmaktadır. 'Sakınıl-

ması gereken' zan bu türdendir; zira zayıf belirtilere dayanmaktadır. Örneğin Hz. Yunus böyle bir zanda bulunmuş ve Allah'ın kendisi aleyhine bir karar almayacağını sanarak, davetle yükümlü bulunduğu şehri terk etmiştir (Enbiya:87). Onun yaptığı, bir takım 'belirtiler'e istinaden (inkârı belli olan bir kavmi daha fazla uyarmanın gereksiz olduğu, daha önce bir peygamberin Allah tarafından cezalandırıldığına dair bir bilginin olmaması, vb.) bir çıkarımda bulunmaktadır.

Oysa bu çıkarımın dayandığı 'belirtiler' zayıftır. Nitekim o, bir peygamber olmasına rağmen yanlış çıkarımının sonucu olarak kendini balığın karnında bulmuştur! Benzer bir durumu Kasas:39'da da görmek mümkündür: Bu ayette yeryüzünde haksız yere büyüklenen Firavun ve askerlerinin "Allah'a döndürülmeyeceklerini zannettikleri" ifade edilmektedir ki, burada zann kelimesinin kesinlik ifade eden *ennehum* edatıyla birlikte kullanılmış olmasında, Firavun ve askerlerinin, zanlarının dayandığı 'belirtiler'i çok güçlü gördüklerine işaret vardır. Onların zannı şudur: "bizler dönemin en güçlü devletin başındayız ve iman etmediğimiz halde başımıza hala bir şey gelmedi. Demek ki, peygamberlerin iddia ettiği gibi Allah'a döndürüleceğimiz konusundaki uyarı doğru değildir!" Oysa bu çıkarım yanlıştır; zira güçlü belirti olarak gördükleri şeyler, aslında zayıftır! Bu nedenle de, hak yerini bulmuş; Firavun ve askerleri denizde boğulmuştur! Hakeza Haşr:2'de de benzer bir nükte vardır: Bu ayete göre de münafıklar "kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını zannetmektedirler." Onların bu zannı da yanlıştır, çünkü konuya yanlış yerden bakmakta-

dırlar. Ayette kullanılan 'zannetme' kelimesinin tazammun ettiği şey, kalenin 'sağlam'lığıdır. Yani münafıklar kaleye o kadar güvenmektedirler ki, onun kendilerini Kahhar olan Allah'tan dahi koruyabileceğini sanmaktadırlar! Fakat kalenin çok sağlam olması, belki kullardan oluşan ordulara karşı kalenin direnebileceğine dair güçlü bir 'belirti' olabilir ama Allah söz konusu olduğunda bu sağlamlığın işe yaramayacağı çok açıktır!²⁵

Sonuç

Zann kelimesi örneğinde daha iyi görüldüğü gibi, Kur'ân'da dilbilimcilerin ve müfessirlerin çoğunluğunun savunduğu manada bir ezdâd yoktur. Aynı kelimenin tazammun ettiği iddia edilen zıt manalar arasında bir 'ilişki' vardır ve bunu tespit etmek mümkündür. Kök-anlam yöntemi burada bir 'imkân' sunmaktadır. Yapılması gereken, basitçe, ezdâd'tan olduğu ileri sürülen kelimenin kök-anlamını (yani lafızla kast edilen 'eylem'i) doğru tespit etmeye çalışmaktır. Eylemin mahiyeti, değişen durumlara göre iki zıt mananın tazammun edildiği izlenimini doğurabilir; fakat bu, tek kelime ile iki zıt mananın aynı anda karşılanabileceğinin delili olamaz. Kur'ân, (büyük ölçüde)²⁶ kök-anamları olan lafızlardan oluşmuştur. Onu doğru anlayabilmek için, lafızlarla kast edilen bu eylemlerin doğru tespit edilmesi gerekir.

25 Olumlu ve olumsuz çıkarımlar konusunda Cin Suresi'nin istisnai bir özelliği vardır. *Za-ne-ne* kökünden türeyen kelimeler bu sure içerisinde hem olumlu hem de olumsuz çıkarım manasında kullanılmışlardır! (Bkz. 5, 7 ve 12. Ayetler).

26 Kimi yabancı kökenli özel isimler istisnadır.